

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ЦІННІСНИЙ ВИМІР

Клос Л. Є.

У статті представлено результати міждисциплінарного аналізу поняття "цінності" як філософської категорії. Визначено зміст основних форм цінностей, значення та їх інтерпретацію у контексті професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до здоров'язбережувальної діяльності. Виокремлено особистісні цінності соціального працівника готового до професійної діяльності на засадах здоров'язбереження.

Ключові слова: цінності, цінності соціальної роботи, здоров'язбережувальна діяльність соціального працівника, підготовка майбутніх соціальних працівників.

В статье представлены результаты междисциплинарного анализа понятия "ценности" как философской категории. Определено содержание основных форм ценностей, их значение и интерпретация в контексте профессиональной подготовки будущих социальных работников к здоровьезберегающей деятельности. Выделены личностные ценности социального работника готового к профессиональной деятельности на основе здоровьезбережения.

Ключевые слова: ценности, ценности социальной работы, здоровьезберегающая деятельность социального работника, подготовка будущих социальных работников.

The article presents results of interdisciplinary analysis of the concept 'values' as a philosophical category. The content of basic forms of values, their meaning and interpretation in the context of professional training of future social workers for health promoting activities are defined. Personal values of a social worker who is ready for professional work on the basis of health promotion are identified.

Key words: values, values of social work, health promoting activity of social workers, training of future social workers.

Проблема цінностей особливо актуальна в сучасному українському суспільстві, яке впродовж останніх років "лихоманить" від економічних та політичних потрясінь. Втрата ціннісних орієнтирів після зміни суспільного устрою і набуття Україною незалежності стала для багатьох дорослих, людей зрілого віку складним випробуванням на міцність переконань та ідеалів. Не менш складно доводиться і молоді, яка у хаосі світу цінностей, на жаль, не завжди вдало робить свій вибір на користь суспільно прийнятих, гуманістичних, загальнолюдських орієнтирів суспільної взаємодії. Це негативно відображається у повсякденному світосприйнятті окремих людей і великих соціальних груп, порушує їхнє нормальне функціонування, веде до різних проявів соціальної патології.

Цінності, які поділяє більшість людей, можуть становити важливий фактор інтеграції конкретного суспільства чи навіть усього людства. На противагу цьому – відсутність таких об'єднуючих ціннісних смислів – веде до поглиблення дезорганізації в житті окремих індивідів, груп, громад, суспільства. Вихід із такого стану "ціннісного нігілізму, цинізму, метання від одних цінностей до інших..." можливий лише шляхом набуття нових цінностей [5, с. 5].

Проблему цінностей вивчали: західноєвропейські філософи Г. Лотце, Г. Ріккерт, В. Віндельбанд, М. Шелер, Г. Мюнстенберг; німецький соціолог М. Вебер; сучасні українські дослідники С. Кримський, Ф. Лазарев, М. Попович, В. Табачковський; російські філософи В. Ільїн, М. Каган, Д. Леонтьєв, Л. Столович. Дослідженням проблеми цінностей у соціальній роботі займалися британські науковці та практики Д. Лукас, Ф. Парслоу, Ш. Рамон, Р. Саррі, українські та російські автори О. Васильченко, М. Підгурська, М. Фірсов, О. Шевчук та ін. До вивчення особистісних і професійних якостей соціального працівника зверталися Р. Вайнола, А. Кананоя, С. Кубіцький, В. Поліщук, А. Капська; питання професійної підготовки майбутніх соціальних працівників були предметом дослідження О. Карпенко, І. Козубовської, В. Курбатова, І. Міщика, В. Поліщук, А. Старшинової та ін.

Проте на сьогоднішній день не розглядалося питання цінностей як засад професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до здоров'язбережувальної діяльності. Тому метою нашого дослідження було з'ясувати характер і значення цінностей, які лежать в основі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до здоров'язбережувальної діяльності. Для цього використовувалися теоретичні методи: відбору джерел, аналізу літератури, методичних, наукових, нормативних документів з проблеми дослідження; порівняння, синтезу, узагальнення, систематизації отриманих результатів, формулювання висновків.

У широкому вжитку слово "цінності" переважно асоціюється з певними коштовностями, однак філософське поняття "цінність" більшою мірою акцентує на сфері духовності, не заперечуючи при цьому повністю і попереднього аспекту. Поняттям цінностей цікавилися ще античні філософи, проте особливої уваги, як предмет наукового дослідження, "цінності" здобули у німецькій філософії. Так, І. Кант диференціював відносні та абсолютні цінності, особливо зосереджував увагу на ціннісному вимірі норм і цілей;

Г. Ріккерт вважав, що проблема цінностей має бути центральною в будь-якій філософії; Ф. Ніцше проголосив необхідність переоцінки всіх цінностей, у першу чергу християнських; М. Шелер вивчав ієрархічне співвідношення цінностей у житті людини [4, с. 568; 8].

Російський філософ В. Тугарінов поняття цінностей пов'язував тільки з позитивною значущістю і вважав, що воно майже ідентичне поняттю блага. "Цінності – це предмети, явища та їх властивості, які потрібні людям... у якості засобів задоволення їх потреб і інтересів, а також – ідеї та спонуки у якості норми, цілі та ідеалу" [5; 8]. Трактуючи цінності як певного атрибуту цінного, значущого, такого, що має сенс притаманне і дослідженням у галузі психології (Д. Н. Узнадзе, С. Л. Рубінштейн, Г. Олпорт, К. Роджерс та ін.) [9].

Поняття цінності може вживатися також для позначення тих складових нашої духовності, які відображають специфічне ставлення людей до природних, соціальних та духовних явищ з точки зору їх значущості. У цьому сенсі "цінності" є упорядкованим духовним комплексом, який мотивує діяльність людей, визначає стратегію їх життя" [4, с. 570].

Цінність – це особлива реальність, яка не може бути лише наслідком (або механізмом) задоволення певних потреб людини; вона є первинною, має особливий статус серед безлічі інших предметів, які оточують людину; це об'єкт, що набув статусу суб'єкта завдяки наданню йому людиною "права власного голосу" (В. А. Малахов) [6, с. 41]. Цінностями можуть бути як особистісно осмислена соціальна норма, так і усвідомлений, прийнятий сенс життя (Є. Л. Іванова, 1980, Б. С. Братусь, 1985) [1].

Розмаїття підходів, з позицій яких розглядається поняття "цінності", виділення певних аспектів чи сторін цінності веде до певних протистоянь у розумінні його значення. Зокрема, можна говорити про такі основні опозиції, зумовлені "різничитанням" цього поняття: 1) між визнанням цінностями певних конкретних предметів, явищ і закріпленням цього поняття за якимись абстрактними сутностями; 2) між розумінням цінності як суто індивідуальної реальності, значущої для того, хто її переживає (суб'єкта) і визнанням її надіндивідуальною реальністю, притаманною для культур чи соціальних систем, описи яких включають поняття мотиву, потреби, інтересу, ціннісної орієнтації, суб'єктивної цінності як вторинних по відношенню до надіндивідуальної реальності; 3) між припущенням про те, що надіндивідуальні цінності є загальнолюдськими й абсолютними і обстоюванням їх відносного характеру, оскільки вони відображають певні спільні риси, характерні для життєдіяльності людей різних історичних епох, соціально-економічних устроїв, класової, культурної, національної, етнічної приналежності; 4) між визнанням надіндивідуальних цінностей виявом надприродного, нематеріального, вічного, що існує в ідеалі та переконанням у їх матеріальності; 5) між твердженням щодо зовнішньої по відношенню до особистості та її діяльності природи суспільних цінностей, як регуляторів поведінки, які "вмикаються" свідомо й аргументацією про те, що вони можуть бути невід'ємною, інтегрованою в мотиваційну структуру психіки особистості підсвідомою складовою ціннісних орієнтацій, які діють безумовно; 6) між протиставленням "еталона" та "ідеалу", тобто між цінностями як певними чітко прописаними нормами і стандартами, яких слід дотримувати, і життєвими цілями, смислами, ідеалами, які не можуть бути обмеженими окремим приписом, інструкцією до дій, оскільки вони задають лише загальну спрямованість, вектор діяльності, а не конкретні її параметри.

Російський дослідник проблеми цінностей, філософ Д. А. Леонтьєв акцентує на необхідності застосування міждисциплінарного підходу в трактуванні цього непростого поняття. Для розв'язання означених вище протиріч він використав дименціональний метод (за аналогією до В. Франкла, який застосував метод для демонстрації співвідношення між гранями людського буття) [11]. Наслідком був висновок Д. А. Леонтьєва про те, що тільки трактування і сприйняття цінності як ідеалу, що виходить і виводить за межі наявного, буденного дає можливість зрозуміти не лише надіндивідуальність, але й надособистісність цінностей, відчуті їхній "голос", енергію, які дозволяють їм виконувати одночасно функції найвищого критерію для орієнтування у Світі та базису для особистісного самовизначення [4, с. 14]. Слідуючи далі за результатами цього пошуку, розглянемо основні форми існування цінностей та їхній зміст у контексті професійної підготовки майбутнього соціального працівника до здоров'язбережувальної діяльності.

Здоров'язбережувальна діяльність соціального працівника є такою професійною діяльністю фахівця соціальної сфери, яка спрямована на допомогу (сприяння) клієнтові у досягненні, збереженні, підтриманні здоров'я як феномену цілісної особистості завдяки синергетичній триєдності біологічної, соціальної та духовної її складових; такої особистості, яка здатна до саморозвитку, самоактуалізації та самореалізації, а тому – до подолання соціальних дисфункцій, запобігання соціальної дезадаптації і соціального виключення в подальшому житті (що і є кінцевою метою соціальної роботи). Оскільки така діяльність соціального працівника не може бути прагматичною по суті, але альтруїстичною, то вона може розглядатися як певна форма служіння людям.

Професійна підготовка майбутнього соціального працівника до здоров'язбережувальної діяльності розглядається нами як формування готовності майбутнього соціального працівника до здоров'язбережувальної діяльності. Цей процес, окрім набуття студентами соціальної роботи знань, умінь, навичок, передбачає, перш за все, формування особистості соціального працівника готового до здоров'язбережувальної діяльності. Тільки цілісна особистість може власним прикладом у професійній діяльності і повсякденному житті демонструвати здатність до саморозвитку, самоактуалізації та самореалізації через призму холістичного підходу до здоров'я, на засадах біосоціодуховної моделі здоров'я, і бути зразком для інших [10].

Процес професійної підготовки майбутнього соціального працівника до здоров'язбережувальної діяльності відбувається не в лабораторних, "стерильних" умовах, а у певному соціумі, зокрема, в умовах сучасного українського суспільства, яке перебуває на шляху розвитку демократії. Тому актуальними в процесі підготовки фахівців соціальної роботи є саме цінності демократичного суспільства. Найважливішими серед них вважаються: громадянство і громадянськість; компетентність і відповідальність; свобода як найвища соціальна цінність; конституція і конституціоналізм; свобода слова, вільні засоби масової інформації; громадська думка; людська гідність; моральна автономія; приватність, невтручання в особисте життя; громадянська асоціація; соціальний порядок.

Що означають ці цінності для членів соціуму, українських громадян, студентів спеціальності "соціальна робота"? – Демократичні цінності є соціальними уявленнями, які відображають суспільний устрій демократичного соціуму, практичний досвід його життєдіяльності. Вони становлять вихідну або первинну форму існування цінностей – ідеали – вироблені суспільною свідомістю і присутні в ній у певних узагальнених уявленнях про досконалість у різних сферах суспільного життя. При цьому варто виділяти реальні цінності соціуму та ідеали, які сформульовані у вигляді певних ідеологічних конструкцій (наприклад, ідей різних політичних партій і течій, які ведуть боротьбу за голоси електорату). Якщо ці ідеали адекватно відображають мотивацію соціальної сутності колективної життєдіяльності, то вони успішно можуть стати консолідуючими факторами суспільства (як-от: свобода слова, невтручання в особисте життя, компетентність чи громадянськість). Лише ті цінності перетворюють ідею на ідеал, стають ціннісною орієнтацією, якщо вони є "... чимось, чого хотіли б досягти всі" [5, с. 10].

Як відомо, будь-яка соціальна спільнота є носієм системи специфічних цінностей, що характеризують як неформальні, так і формальні (інституціалізовані) утворення – розпочинаючи з окремої сім'ї, групи за інтересами, навчального класу, виробничого колективу до професійної чи територіальної громади, нації тощо, аж до людства у цілому. Так історично сформувалися і цінності соціальної роботи, як цінності професійної групи, – ідеї та переконання, на які спираються соціальні працівники у ході прийняття певного рішення у зв'язку із виконанням професійних обов'язків. Але це не просто ідеали, а набір критеріїв для прийняття рішення, від опанування яких залежить успішність професійної діяльності.

Британський фахівець Ш. Рамон дає перелік основних цінностей-засад професійної соціальної роботи: 1) наснаження (empowerment) передбачає, що клієнтові потрібно надати можливість використати свої можливості; 2) насамперед – людина (people first) – означає, що клієнт має право на отримання підтримки з боку суспільства у випадку потреби; 3) повага до особистості (respect for person), тобто таке обслуговування, яким самі ми хотіли б скористатися за потреби; 4) право на самовизначення (the right to self determination) – право на вирішення своїх проблем, виходячи зі своєї спроможності приймати розумні рішення, а також того, що людина сама краще знає саму себе; це також означає право клієнта на помилку; 5) право на залежність (the right to dependence), взаємозалежність (жодна людина не є островом) [2, с. 45].

Ф. Парслоу визначає 3 найважливіші цінності соціальної роботи: 1) віра у цінність кожної особистості; 2) віра у право кожного індивіда на самостійний вибір у житті; 3) віра у можливість індивіда змінюватися. В інформаційно-методичному бюлетні Української Асоціації соціальних педагогів і соціальних працівників (1992) представлено такий перелік цінностей: прагнення до пріоритету особистості відносно суспільства; повага до конфіденційності в стосунках з клієнтом; готовність відокремити особисті почуття і потреби від професійних стосунків; повага до індивідуальних і групових відмінностей; прагнення до розвитку здібності клієнта допомогти самому собі; готовність діяти від імені клієнта, незважаючи на можливу фрустрацію; прагнення до соціальної справедливості до економічного, фізичного, розумового добробуту всіх членів соціуму; прагнення до високих стандартів особистої та професійної етики [7, с. 63–81].

Оскільки кожна особистість одночасно належить до різних типів спільнот (статевих, вікових, професійних, культурних, політичних тощо), у межах яких ціннісні системи можуть відрізнитися. Наслідком таких ситуацій виступають внутрішньоособистісні ціннісні конфлікти, розвиток і вирішення яких значною мірою пов'язані з соціальною ідентичністю особистості, її здатністю та вибором способу побудови ієрархії цінностей. Від цього залежить, що буде більш значущим, першочерговим – загальнолюдські, одвічні цінності (як-от: істина, справедливість, краса, здоров'я), конкретні історичні цінності великих соціальних груп (наприклад, рівність, демократія, державність, громадянськість), цінності малих референтних груп (багатство, успіх, майстерність, самовдосконалення) тощо. Соціальна робота, як і багато інших видів професійної діяльності, що базуються на взаємодії в системі "людина–людина", не виняток у цьому відношенні.

У професійній діяльності соціальні працівники нерідко змушені вирішувати такі конфлікти, що виникають на межі інтересів (соціального працівника та клієнта, клієнта та інших людей, конфліктуючих інтересів груп клієнтів, різних груп професійних працівників тощо); між різними ролями соціального працівника у процесі виконання ним своїх функціональних обов'язків (як помічник клієнта і як контролер – представник державної установи); між обов'язком соціального працівника у зв'язку із захистом інтересів клієнта та вимогою щодо ефективності і корисності.

Усі такі потенційні проблемні ситуації в соціальній роботі, що виникають на основі конфлікту цінностей, отримали назву етичних дилем і представлені у "Міжнародній Декларації етичних принципів соціальної роботи". Цей документ був прийнятий для того, щоб зафіксувати основні засади етики професійної діяльності соціального працівника, яка сформувалася на основі цінностей соціальної роботи,

під впливом потреб у моральному регулюванні стосунків між суб'єктами та об'єктами цього виду суспільної діяльності. Для соціальної роботи недотримання засад професійної етики може спричинити найрізноманітніші проблеми – від мінімального погіршення самопочуття клієнта аж до повної втрати авторитету конкретного закладу соціальної сфери [2, с. 46–48].

Основними цінностями-засадами професійної здоров'язбережувальної діяльності соціальних працівників є: визнання здоров'я індивіда як однієї з найбільших цінностей, особистісного капіталу, що сприяє досягненню життєвих цілей, активній саморегуляції поведінки, творчій суспільній діяльності, є важливим стратегічним ресурсом розбудови та утвердження незалежної держави; принцип холізму в розумінні здоров'я як цілісної єдності психічного, фізичного, духовного, соціального аспектів, що динамічно взаємозалежать, як феномену багатофакторної детермінації; гуманістична спрямованість діяльності, неупередженість за національними, расовими, класовими ознаками, релігійними чи ідеологічними переконаннями, керована виключно потребами людини у збереженні здоров'я і підтриманні соціального функціонування на належному рівні; рівноправність громадян, демократичність і загальнодоступність такої допомоги [3].

Підготовка майбутніх соціальних працівників до здоров'язбережувальної діяльності базується на відповідних цінностях: особистість, як і її здоров'я є аутотелічною цінністю (самою в собі); принцип холізму в розумінні здоров'я як цілісної єдності фізичного, психічного, духовного, соціального аспектів; здоров'язбереження – пріоритетний напрям діяльності суспільства, держави, чинник виживання та розвитку народу України; дотримання прав і свобод людини і громадянина в питаннях збереження здоров'я; ненанесення шкоди; гуманістична спрямованість, неупередженість; рівноправність громадян, демократичність і загальнодоступність допомоги; відповідність її змісту рівню соціально-економічного, культурного розвитку суспільства, матеріально-технічної і фінансової забезпеченості; наукова обґрунтованість; орієнтація на сучасні стандарти здоров'я та соціальної роботи; профілактичний характер, комплексний, міждисциплінарний, соціальний підхід до збереження здоров'я; міжгалузева відповідальність за збереження здоров'я населення, єдність зусиль державних, громадських організацій соціального спрямування, окремих громадян; добровільність учасників здоров'язбережувальної діяльності у її реалізації; право і обов'язок клієнтів брати участь на індивідуальній чи колективній основі в її плануванні та здійсненні; відповідальність кожного за власне здоров'я і відповідальність держави за здоров'я громадян; суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини соціального працівника і клієнта.

Особистісні цінності, як ще одна форма існування цінностей, представляють внутрішній світ особистості, є своєрідним виразом стабільного, абсолютного, незмінного. Їх формування, як і потреб, відбувається у процесі здобуття суб'єктом індивідуального досвіду. Особливістю такого відображення особистісних цінностей є акцент на незмінних аспектах соціального і загальнолюдського досвіду, які стають надбанням індивіда. Особистісні цінності, своєю чергою, формують "мотиваційний кістяк людської поведінки". Оскільки предметне втілення цінностей можливе тільки завдяки цілеспрямованій діяльності людини, зорієнтованої на ті чи інші цінності, то мотивація такої діяльності відбувається не від абстрактних соціальних цінностей, а лише від особистісних цінностей. Таким чином, суспільні цінності мають своє предметне втілення лише тоді, коли вони набудуть форми особистісних цінностей для окремих особистостей [5, с. 17].

Особистісні цінності, як і соціальні цінності, існують у формі ідеалів – певних моделей належного. Ідеали є мисленими зразками досконалості, нормами, до яких потрібно прагнути як до кінцевої мети діяльності. Разом з цим особистісні цінності, як ідеали, задають кінцеві орієнтири індивідуальної діяльності саме конкретного суб'єкта, тоді як суспільні цінності, усвідомлювані суб'єктом як суспільні ідеалами, можуть і не впливати на діяльність самого суб'єкта. У зв'язку з цим для позначення форми існування особистісних цінностей Н. А. Бернштейном (1966) було запропоновано не використовувати слово "ідеал", а вживати поняття "модель потрібного майбутнього", Д. А. Леонтьєвим – "моделі належного" [5, с. 18].

Людина, яка обирає своєю професійною діяльністю соціальну роботу, повинна володіти певними особистісними духовно-моральними якостями, без яких фахові знання та навички будуть неефективними. До таких моральних чинників (характеристик) належать: чесність, об'єктивність, справедливість, совість, тактовність, уважність, спостережливість, витримка, терпимість, терпіння, сила волі, доброта, критичність і самокритичність, комунікабельність, емпатія, альтруїзм, оптимізм, творче мислення, прагнення до самовдосконалення, самоактуалізації та самореалізації [2, с. 47].

Отже, цінності становлять основу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до здоров'язбережувальної діяльності. Співставивши перелічені цінності професійної підготовки із цінностями демократичного суспільства, не важко зауважити, що вони значною мірою співпадають, взаємодоповнюють, підсилюють і пояснюють одне одного. Тому очевидно, що здоров'язбережувальна діяльність соціальних працівників є відображенням потреб демократичного суспільства і засобом його розвитку. До перспективних напрямків дослідження відносимо вивчення формування впливу цінностей здоров'язбережувальної діяльності на становлення особистості майбутнього соціального працівника у процесі підготовки у вищому навчальному закладі.

Література

1. Братусь Б. С. Нравственное сознание личности: психологическое исследование / Б. С. Братусь. – М. : Знание, 1985. – 64 с.

2. Клос Л. Є. Вступ до практичної соціальної роботи (на прикладі вивчення досвіду України і Канади) : навч. посіб. / Л. Є. Клос, Н. О. Микитенко. – Львів : Вид-во Національного університету "Львівська політехніка", 2005. – 136 с.
3. Клос Л. Є. Компетентність збереження здоров'я майбутніх соціальних працівників / Л. Є. Клос // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України. – 2012. – № 1 [61]. – С. 18–23.
4. Кривуля О. М. Філософія : навч. посіб. / Кривуля Олександр Михайлович. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 592 с.
5. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Д. А. Леонтьев // Современный социо-анализ : сборник работ авторов, получивших гранты Московского отделения Российского научного фонда и Фонда Форда. – Москва : Изд-во МОРНФ, 1996. – С. 5–19.
6. Малахов В. А. Культура и человеческая целостность / В. А. Малахов // отв. ред. С. Б. Крымский. – К. : Наук. думка, 1984. – 119 с.
7. Основи соціальної роботи / Н. В. Бондаренко, І. М. Грига, Н. В. Кабаченко та ін. ; за ред. Т. Семигіної та І. Григи // Соціальна робота : в 3 ч. – Ч. 1. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2004. – 178 с.
8. Риккерт Г. О понятии философии / Г. Риккерт // Науки о природе и науки о культуре. – М. : Республика, 1998. – С. 23–24.
9. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1973. – 424 с.
10. Технології збереження здоров'я у соціальній сфері : методичні вказівки до вивчення курсу "Технології збереження здоров'я у соціальній сфері" для студентів базового напрямку "Соціальне забезпечення" спеціальності "Соціальна робота" (освітньо-кваліфікаційні рівні – "магістр" і "спеціаліст") / укл. Л. Є. Клос. – Львів : Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2012. – 48 с.
11. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 366 с.